

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕДИЦИНА

*Леся Українка і національно-мовна освіта.
Українська родина як національний архетип формування
особистості Лариси Косач. Психологія мовотворчості
Лесі Українки: тексти і контексти.
Медичний аспект «тілесної драми» Лариси Косач-Квітки*

УДК 37.017(477)-029:2]:821.161.2.09 Українка

ПЕДАГОГІЧНИЙ ДОРОБОК ЛЕСІ УКРАЇНКИ І ІДЕЯ РІДНОМОВНОГО НАЧАЛА У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТІ

Володимир Алтухов,

*старший викладач кафедри мовної підготовки Донецького
національного технічного університету
(м. Покровськ, Україна)*

У статті розглянуто роль і значення Лесі Українки в розвитку української літературної мови, схарактеризовано педагогічний аспект її творчості, ідею рідномовного начала у вітчизняній освіті.

Ключові слова: *spirituality, culture, language, literature, education, pedagogy Summary. This article explores the role and significance of Lesya Ukrainka in the development of the Ukrainian literary language and characterizes the pedagogical aspect of her work, the idea of the native language principle in the national education.*

Key words: *spirituality culture pedagogy language spirituality.*

Серед багатьох питань, які сьогодні є актуальними для нашого суспільства – це питання мови і рідномовної освіти. Злободенність його посилюється тим, що Україна презентує себе світові як демократичне й цивілізоване суспільство, яке прагне гармонійного розвитку в усіх сферах життя. Особливої ваги це набуває в умовах прямої московської агресії проти українського народу, в результаті якої окуповано Крим й окремі райони Донбасу, де українську мову заборонено, а за її вживання - покарання і навіть фізичне знищення. Бо саме у

мові відображено і зафіксовано найглибші витoki свідомості українського народу, його ментальність, закодовано народну мудрість і глибинні знання.

Тому сьогодні як ніколи треба гострити українське слово, відстоювати засадничі принципи національно-мовної освіти і виховання молодшої генерації.

Сприяти цьому може звернення до досвіду відстоювання прав і свобод українського слова, освіти на рідномовній основі, напрацьованому протягом кінця ХІХ – поч. ХХ сторіч.

Упродовж кількох століть український народ привчали до думки про нібито «вторинність» української мови, ретельно приховуючи величезний масив української писемності, історії та культури, корені якої сягають глибокої давнини й нараховують багато століть.

У розвитку української літературної мови Леся Українка, 150-річчя від Дня народження якої відзначається на державному рівні, посіла одне з найпочесніших місць. Давши чудові зразки художньо-літературного, публіцистичного, наукового, ділового, епістолярного стилів української літературної мови, вона справедливо вважається одним із творців сучасної української літературної мови.

Творчий шлях Лесі Українки припадає на час повної офіційної заборони української мови в царській Росії. Але незважаючи на всі перепони, розмовна українська мова в устах українського народу залишалася незнищеною, продовжувала функціонувати у побуті, у пісенній і художній творчості; пробуджувалася національна самосвідомість у передової української інтелігенції, зростала й мужніла українська суспільна думка, яка доходила до того, що без вільного розвитку української літературної мови не буде поступу в українській культурі і не буде повносилою українська нація в сусідстві з іншими слов'янськими [8, с. 136]. Як зазначав Михайло Грушевський, тоді вже всі народи Європи творили культурну працю власними національними літературними мовами [2, с. 174].

Теми рідної мови, стану освіти, навчання і виховання дітей в Україні рідною мовою були для Лесі Українки одними з найбільш гострих і болючих. У часи бездержавності, заборон українського слова Леся Українка виразно усвідомлювала важливість літературної мови як ознаки національної ідентичності, у формуванні національної свідомості українців. Вона, як і безліч українських діячів, мріяла про незалежну

українську державу, наближала той час, коли в ній вільно звучатиме українське слово.

Сьогодні ми маємо свою державу, і одним із її символів постає українська мова. Нині ХХІ століття, а українцям досі доводиться захищати своє право на мову. «Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію», — говорила Леся Українка. Бо територію можна з часом відвоювати, а коли вмирає мова, то вмирає і нація.

В умовах царської імперії, зрозуміло, шкільне виховання (за невеликим винятком) не могло прищепити учневі пошани до рідного слова й культури. Чи не єдиним виходом, на думку Бориса Грінченка, мало стати домашнє виховання дітей, вплив батьків, сім'ї. *«Хоч і як скрутнo тепер нам освічувати своїх дітей по-українському, все ж мусимо дбати з усієї сили, щоб діти наші змалку виростили українцями, а не москальчатами»*. Задля цього, зазначає письменник, *«мусимо починати вчити своїх дітей дома, щоб учити по-українському, а потім уже, геть далі, вчити мови московську, французьку, німецьку та давати дітям виразно зрозуміти, що українська мова їм рідна, а не московська... Доводиться віддавати дітей до московських шкіл, але мусимо самі дома вчити їх рідної мови, історії, літератури»* [11].

Сама Леся Українка (родом волинянка, вчилася мови на волинському селі, і вже за дитячих років добре знала її) отримала домашнє освіту й виховання. Мовним вихованням доньки займалася її мати, Ольга Косач (Олена Пчілка). Олена Пчілка добре знала українську мову, дбала про її культуру й усе це передала і своїй доньці Ларисі. Вона не віддала своїх дітей до офіційної російської школи, а взяла на себе виховання доньки й сина Михайла. І Леся отримала прекрасну освіту: знала мову грецьку, чотири мови європейських і кілька мов слов'янських, а це дало їй змогу читати європейських поетів в оригіналі, і згодом - перекладати їх твори українською. Коли маленька Леся стала писати, мати завжди виправляла її мову, роблячи слухні за уваги. Людмила Старицька-Черняхівська, яка з юнацьких років стала близькою подругою Лесі Українки, у своїх споминах зазначала, що, коли вони, діти, говорили по-українському, то була якась мішанина української мови з російською, яка затопляла їх у гімназії. Навпаки, Леся Косач, будучи ще дитиною, розмовляла добірною українською мовою.

Отже, Леся Українка *«ще змалку розумілася на питаннях культури літературної мови і її чистоти, і всі її писання*

завжди писані найкращою літературною мовою» [10]. Глибоко усвідомлюючи животворну силу слова, Леся Українка демонструвала неабияку сміливість, щоб заговорити з народом про здобутки світової науки та цивілізації його рідною мовою.

Прикметно, що Леся Українка у «мовних дискусіях кінця XIX - початку XX ст. як духовна вихованка Михайла Драгоманова, сучасниця Івана Франка, Михайла Грушевського і Бориса Грінченка підтримувала і продовжувала нову філософію літературної української мови, суть якої полягає у вимогах і потребах зняття заборони й обмеження з української мови, розширення функціонального поля української мови, [9, с. 140]. Вона виступала за активне нормування літературної мови з використанням багатства всіх основних діалектів, формування публіцистичного і наукового стилів, створення й розвитку національно-мовної освіти й культурну діяльність свого народу рідною мовою.

Крізь усе життя пронісши щиру любов до «дядька Михайла» - М.П. Драгоманова, вона все ж таки у своїй діяльності більш тяжіла до грінченківської культурної ідеї, до його педагогічних поглядів. Це можна простежити в її публіцистичних, і з численних художніх творах (зокрема, драматичній поемі «Бояриня»).

Леся Українка була невтомним подвижником народної освіти й виразником передових педагогічних ідей кінця XIX - початку XX ст. [1; 13] У своїх творах Леся Українка порушувала багато важливих педагогічних проблем. Зокрема, у статті «Голос однієї російської ув'язненої» піддала критиці систему освіти царської Росії. Росію вона назвала «бастілією», де панують *«голод, неосвіченість, злочинство, лицемірство»* [8]. У нарисі «Школа», опублікованому в журналі «Народ», критикуючи відсталість тогочасних народних шкіл, а саме парафіяльних, Леся Українка не обійшла критикою і середні школи, де процвітали муштра і зубріння. Вона також не могла не звернути уваги на тяжке становище вчителів. Описуючи побутові умови життя вчительки, вона пише: *«Голі стіни, полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання, потім шафка маленька, під другою стіною стіл, – на сей час він присунутий до ліжка, – скриня та відомі вже стільці, та от і все»* [8].

Трагізм школи кінця XIX - поч. XX ст. полягав у тому, що її завданням було лише те, щоб навчити дітей тільки читати і писати. Як вважала Леся Українка, цього було замало. Головне

полягало в тому, щоб навчити дітей розуміти прочитаний текст, його зміст, логіку, думки, розуміти те, що впливає з контексту прочитаного тощо. На думку Лесі Українки, необхідно навчати дітей рідною мовою, спонукати їх до самоосвіти. І важливу роль у цьому вона відводила змістові освіти і методам навчання.

Вона з бодем писала про тодішні шкільні підручники, які не сприяли розвитку розуму дітей, їх творчих, сил, а обмежували їх розумово-пізнавальну діяльність. Ці книги привчали дітей до пасивного сприйняття дійсності й підлаштовували навколишнє життя до життя «Святих». Про це Леся Українка писала в листі до М. Драгоманова: *«Якби я могла, то я б віником вимела усе то «героїчне» сміття на смітник, там би йому лежати, а не людям голову туманити». «...Я про сі речі не можу спокійно говорити, бо мене болить, коли я про се згадую, я занадто близько бачу, як людей в тім'я б'ють героїчними книгами і як мало людей, що б'ються проти сього. Погибель і нещастя наше сей героїчний напрямок в ділі народної просвіти» [7].*

Леся Українка зазначала, що українські діти дуже здібні, їхні розумові здібності закладені в генетичному коді української нації, що вони здатні опановувати будь-які знання рідною мовою. Із цього приводу вона писала: *«Я думаю, що наші люди від природи дуже розумні, бо їх навіть волинські школи не можуть дурнями зробити, а для сього немало витрачається зусиль» [8].*

Леся Українка також звертала особливу увагу на необхідність навчати дорослих і дітей самостійного рідномовного читання: *«Читати самостійно чогось поважнішого наші люди не дуже-то люблять; бо взагалі страх мало звикли до самостійного читання, Є багато таких, що по 3, по 4 роки до школи ходили, проте читати ледве-ледве тямлять, а жінки і зовсім не вміють читати ні одна і вчитись не хочять» [8].*

Відомо, що 1890 р. Леся Українка у 19-літньому віці написала для своїх сестер україномовний підручник «Стародавня історія східних народів», виклад історичного матеріалу в якому, з точки зору принципів дидактики, був досконалим.

Варто зазначити, що високо художні дитячі літературні твори Лесі Українки, написані добірною українською мовою, пронизані гуманізмом і високою художньою майстерністю, любов'ю і повагою до рідного слова. Це, зокрема, такі твори, як «На зеленому горбочку», «Літо красне минуло», «Мамо, іде

вже зима», «Тішся, дитино, поки ще маленька», «Веснянка», «Дитячі ігри, пісні й казки», «Народні пісні до танцю», прозові казки «Метелик», «Лілея», «Біда навчить».

Леся Українка, неухильно виступаючи за навчання дітей українською мовою, водночас з любов'ю писала про рідну мову, про її незбориму силу в боротьбі з ворогами України. Яскравим прикладом є вірш «Слово, чому ти не твердая криця». Бачимо поєднання педагогічних поглядів із мистецтвом рідного слова, в обороні якого вона була все своє коротке, але яскраве життя. Своім животворним словом вона возвеличила перед світом Україну, заклала засадничі принципи національно-мовної освіти і виховання молодого покоління.

«Глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню переломну добу...» [3, с. 328], творчість Лесі Українки і сьогодні стоїть на сторожі рідної мови, незалежності і соборності України, *«... щоб моя Донеччина давала не тільки уболівальників футболу, учених-безбатченків, російськомовних інженерів, агрономів, лікарів, учителів, а й українських спеціалістів-патріотів, українських письменників, українських композиторів та акторів»* [12, с. 191]. Ці слова Олексі Тихого, одного з найтрагічніших культурних і суспільних діячів другої половини ХХ століття, в'язня радянської системи, члена-засновника Української гельсінської групи, патріота Донбасу, вкотре наголошують на актуальність ідеї рідномовного начала у вітчизняній освіті: формування національно-мовної особистості, людини, що має досконалі лінгвістичні знання з мови, володіє високим рівнем комунікативних умінь, любить і поважає рідну мову, яка є для неї еством, частиною світогляду та світосприйняття [4, с. 960].

Для Лесі Українки, як і Олексі Тихого, боротьба за повноцінне функціонування національно-рідної мови як самодостатнього складника функціонування української держави, відстоювання права на рідномовну освіту, на самоідентифікацію та самовираження з послідовним національним самовиявом кожної особистості була також сенсом усього життя.

Література

1. Березюк О. С. Педагогічні погляди Лесі Українки [Електронний ресурс] / О. С. Березюк. – Режим доступу : www.ukrlit.vn.ua/article1/1545.html.

2. Грушевский М. Освобождение России и украинский вопрос / М. Грушевский. СПб, 1907. 301 с.

3. Грушевський М. С. Пам'яті Лесі Українки. Вступне слово, сказане на засіданні Українського наукового товариства, присвяченім пам'яті Лесі Українки / М. С. Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. – Львів: Видавництво «Світ». 2008. Т.11. С. 328.

4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України [гол. ред. В. Г. Кремень]. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

5. Леся Українка – Голос однієї російської ув'язненої [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу: <https://ukr-lit.com/lesya-ukrayinka-golos-odniyeuyi-rosijskoyi-uv-yaznenoyi/>

6. Леся Українка Волинські образки. 1. Школа [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Prose/VolynObrazky.html>

7. Леся Українка – Листи Лесі Українки 29.08.1893 р. До М. П. Драгоманова [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу : <https://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1893/18930829mpd.html>

8. Леся Українка – Листи Лесі Українки 27.10.1892 р. До М. П. Драгоманова [Електронний ресурс] / Леся Українка – Режим доступу:<https://www.lukrainka.name/uk/Corresp/1892/18921027.html>.

9. Мацько, Любов, і Сидоренко, Олеся. «Лінгвостилістичний погляд на мовний світ Лесі Українки». Лінгвостилістичні студії, вип. 1, 2014. С. 135 – 145.

10. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. Каменярі української літературної мови [Електронний ресурс] / Огієнко Іван – Режим доступу: <http://litorys.org.ua/ohukr/ohu15.htm>.

11. Панченко Володимир. Ідея україномовної освіти в циклі памфлетів Бориса Грінченка «Листи з України Наддніпрянської» [Електронний ресурс] / Панченко Володимир – Режим доступу : ushchuk.files.wordpress.com.

12. Тихий О. Думки про рідний донецький край. Тихий Олекса. На перехресті дуок / Упорядник Огнева Людмила. Донецьк: Музей «Смолоскип», 2013. 438 с.

13. Шиманська І. Ф. Леся Українка про освіту та виховання / Шиманська І.Ф. К.: Радян. шк., 1973. 112 с.